

دانشگاه باقرالعلوم (ع)
(غیر دولتی - غیر انتفاعی)

دانشگاه باقرالعلوم علیه السلام

دانشکده: علوم سیاسی، اجتماعی و تاریخ

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته: جامعه‌شناسی

عنوان:

رابطه آموزه‌های دینی و سرمایه اجتماعی

استاد راهنما:

دکتر غلامرضا غفاری

استاد مشاور:

جناب آقای ابراهیم فتحی

نگارش:

محمد علینی

شہر یور 1387

الحمد لله
الذي هدانا لهذا
الذي كنا لنهتدي لولا
هدى الله لنا

دانشگاه باقر العلوم
(غیر دولتی - غیر انتفاعی)

دانشگاه باقر العلوم علیه السلام

دانشکده: علوم سیاسی، اجتماعی و تاریخ

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته: جامعه‌شناسی

عنوان:

رابطه آموزه‌های دینی و سرمایه اجتماعی

استاد راهنما:

دکتر غلامرضا غفاری

استاد مشاور:

جناب آقای ابراهیم فتحی

نگارش:

محمد علینی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تاریخ: ۱۳۸۹/۲/۲۵
شماره: ۳۲/۱۶۳
پوست:

صورت جلسه دفاع از پایان نامه تحصیلی

با تأییدات خداوند متعال و با استعانت از الطاف حضرت ولی عصر (عج) جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد آقای محمد علینی دانشجوی رشته علوم اجتماعی با عنوان « رابطه آموزه های دینی و سرمایه اجتماعی » با حضور هیأت داوران دانشگاه باقر العلوم (ع) در تاریخ ۱۳۸۷/۶/۲۴ برگزار گردید. نظر هیأت داوران به شرح زیر اعلام می گردد.

○ غیر قابل قبول

قبول با امتیاز عالی
نمره ۱۸

امضاء	رتبه علمی	نام و نام خانوادگی	اعضای هیأت داوران
	دانشیار	غلامرضا غفاری	۱- استاد راهنما
	مربی	ابراهیم فتحی	۲- استاد مشاور
	مربی	نصرالله آقاجانی	۳- استاد داور
	استادیار	شمس الله مریجی	۴- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی
	مدیر امور آموزشی و تحصیلات تکمیلی	احمد احسانی	امضاء
		مصطفی سلیمانی	کارشناس امور پایان نامه ها

ماده ۲۰: پایان نامه توسط هیأت داوران در پنج درجه ارزشیابی شده و به هر درجه نمره ای تعلق می گیرد.

عالی

۱- نمره ۱۸ الی ۲۰

تقدیم

به:

روح پرفتوح امام خمینی (ره)؛

که با انفاس قدسی اش بزرگ‌ترین سرمایه‌های فرهنگی و اجتماعی را در جهت احیای ارزش‌های دینی و انسانی در جامعه معاصر دمید.

به:

ارواح طیبه شهیدان به ویژه دوست و هم‌بحث شهیدم عباس زرگری؛

که همچون شمع سوختند و در قلب تاریخ، چراغ انسانیت افروختند تا سرمایه‌های اجتماعی مردمی به بهترین نحو در این گیتی شکل بگیرد.

و به:

مادر مهربان، پدر بزرگوار و همسر گرامی ام؛

که به یمن دعاهاى خیر و همراهی صمیمانه‌شان، کار به سرانجام نیکویی رسید.

تشکر و قدردانی

قلم و زبان ناتوان است که مراتب سپاس و امتنان خویش را از اساتید بزرگوارم که از ابتدا تا انتهای پایان‌نامه، موهبت استمداد و همراهی‌شان یاری‌گرم گردید بیان کنم. اما به رسم «من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق» برخود لازم می‌دانم از آن گرانمایه‌گان که سایه دانششان همواره بر سرم بوده و بدون راهنمایی و مشاوره‌شان هرگز این جُستار به فرجام نمی‌رسید، ابراز دارم:

از استاد گرامی، جناب دکتر غلامرضا غفاری که با متانت و حوصله تمام، راهنمایی کار را به عهده گرفت و با دقت‌های موشکافانه خود موجب قوام و استحکام آن گردید، سپاس بی‌منتها دارم.

از استاد عزیز، جناب دکتر ابراهیم فتحی که در موارد متعدّد صمیمانه و مشفقانه مرا از مشورت‌های راهگشایش بهره‌مند ساخت، نهایت سپاس را دارم.

همچنین از اساتید بزرگوار دانشگاه باقرالعلوم⁷ به ویژه حجت الاسلام و المسلمین دکتر حمید پارسانیا مدیر محترم گروه علوم اجتماعی و سایر دست‌اندرکاران امر آموزش و پژوهش که شرایط علمی و پژوهشی را برایم فراهم کردند، تشکر خود را ابراز می‌دارم.

در ضمن از تمامی سروران و عزیزانی که به هر نحو یاریگر من در تدوین پایان‌نامه و به سرانجام رساندن آن بودند، کمال امتنان خود را بیان می‌کنم.

چکیده

هر چند بحث سرمایه اجتماعی مبحثی نو ظهور است که از دهه 1970 در ادبیات توسعه در کنار سایر سرمایه‌ها - فیزیکی، انسانی، اقتصادی - مطرح شده است، اما مفهوم آن که به روابط و پیوندهای بین انسان‌ها مربوط می‌شود و موجب همکاری متقابل بین آحاد جامعه و استحکام پایه‌های اجتماع می‌گردد درآموزه‌های دینی به ویژه دین اسلام به وفور یافت می‌شود.

دین اسلام، دینی اجتماعی است که فرامین و دستورات آن براساس همبستگی و پیوستگی بین افراد شکل گرفته است. آموزه‌های دین اسلام در ابعاد اعتقادی، اخلاقی و مناسکی خود منجر به پیدایی و تقویت سرمایه اجتماعی در شکل درون گروهی در مرحله اول و برون گروهی در مرحله بعد می‌گردد. نگاه بنیادین و اساسی آموزه‌های دین اسلام در درجه نخست به تشکیل سرمایه اجتماعی در محیط خانواده است تا با تعامل پدر و مادر و ارتباط صمیمی و سازنده‌اشان با فرزندان، پایه اولیه سرمایه اجتماعی به بهترین وجه در سطح خرد شکل بگیرد. تأکید اسلام بر «صله رحم» و ایجاد رابطه و پیوند با اقوام و آشنایان و رعایت حق دوست و همسایه بستر شکل‌گیری سرمایه اجتماعی درون گروهی و تقویت آن را فراهم می‌سازد. از سوی دیگر توجه آموزه‌های اسلامی به حقوق دیگر انسان‌ها و تأکید بر همزیستی مسالمت‌آمیز و مشارکت جمعی در سطح کلان، موجب شکل‌گیری سرمایه اجتماعی بین گروهی می‌شود که روابط سالم و گسترده را در بین جامعه انسانی و جهانی رقم می‌زند.

آنچه در پژوهش فوق مورد بررسی قرار گرفته است، در نظر گرفتن عناصر، مؤلفه‌ها و شاخص‌هایی از ابعاد آموزه‌های دین اسلام در سه بخش اعتقادات، اخلاقیات و شرعیات (احکام و مناسک) بوده است که با ابعاد سطوح سرمایه اجتماعی مقایسه شده‌اند. بر این اساس دستگاه مفهومی به صورت جدول ماتریس ارایه گردیده است که ابعاد آموزه‌های دین اسلام با دو بُعد عینی (ساختاری) و ذهنی (شناختی) سرمایه اجتماعی در سطوح خرد و کلان مورد بررسی و مقایسه قرار گرفته‌اند. در سطح خرد، موارد خانواده، خویشان، همسایگان و دوستان و در سطح کلان مورد جامعه اسلامی و جامعه انسانی در نظر گرفته شده است.

در این تحقیق پس از مشخص کردن آیات و روایات مرتبط به هر مؤلفه و شاخص با روش تحلیل متن، متون انتخاب شده از قرآن، نهج‌الفصاحه و غررالحکم و دررالکلم مورد بررسی قرار گرفته‌اند. در واقع با نگاهی به عناصر، مؤلفه‌ها و شاخص‌هایی که در ابعاد آموزه‌های اسلام به دست می‌آید، در می‌یابیم که مسلمانان و مؤمنان با عمل به تعالیم و فرامین دین اسلام، نه تنها می‌توانند روابط پایدار و مستحکمی را در سطوح خُرد و کلان جامعه اسلامی به وجود آورند و سرمایه اجتماعی درون گروهی را شکل دهند، بلکه می‌توانند در تعامل و مشارکت جمعی با سایر انسان‌ها و جوامع به پیشرفت و توسعه پایدار دست یابند و سرمایه اجتماعی برون گروهی را تشکیل دهند.

واژگان کلیدی

آموزه‌های دین اسلام - سرمایه اجتماعی - مؤلفه‌ها و شاخص‌ها - ابعاد عینی و ذهنی - سطوح خُرد و کلان

فهرست مطالب

14	فصل اول: کلیات
15	1-1. بیان مسأله
16	2-1. سؤالات پژوهش
17	1-2-1. سؤال اصلی
17	2-2-1. سؤال‌های فرعی
17	3-1. اهداف پژوهش
17	1-3-1. هدف کلی (اصلی)
17	2-3-1. اهداف جزئی (فرعی)
17	4-1. اهمیت و ضرورت انجام تحقیق
21	5-1. تاریخچه و سابقه تحقیق
26	6-1. روش پژوهش
	فصل دوم: پیشینه تحقیق (ادبیات تجربی تحقیق)
	مقدمه
	1-2. پیشینه تحقیقات انجام شده در ایران
	1-1-2. نگرش‌ها و اعتماد: بررسی آگاهی‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی - فرهنگی در ایران
	2-1-2. شکل‌گیری سرمایه اجتماعی و فراتحلیل عوامل مؤثر بر آن
	3-1-2. سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی - اجتماعی در کلان شهر تهران
	4-1-2. سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر شکل‌گیری آن در شهر تهران
	5-1-2. رابطه عام‌گرایی با اخلاق
	6-1-2. اخلاق، سیاست، سرمایه اجتماعی
	7-1-2. سطح‌بندی سرمایه اجتماعی در شهرستان‌های استان اصفهان
	8-1-2. تخمین سطح و توزیع سرمایه اجتماعی استان‌ها

defined.

9-1-2. بررسی رابطه بین میزان سرمایه اجتماعی و نوع دینداری در بین دانش

آموزان سال سوم دبیرستان در استان گلستان (علی آباد - گنبد). **Error! Bookmark not**

defined.

10-1-2. دین، سرمایه اجتماعی و توسعه اجتماعی و فرهنگی. **Error! Bookmark**

not defined.

11-1-2. نقش نهادها و رفتارهای دینی در تقویت و انسجام سرمایه اجتماعی.

Error! Bookmark not defined......

12-1-2. اعتماد اجتماعی و آموزه‌های دینی. **Error! Bookmark not defined.**

13-1-2. سند چشم‌انداز توسعه و سرمایه اجتماعی. **Error! Bookmark not defined.**

14-1-2. سرمایه اجتماعی..... **Error! Bookmark not defined.**

15-1-2. دین و سرمایه اجتماعی..... **Error! Bookmark not defined.**

16-1-2. فرهنگ اعتمادساز در اندیشه دینی و نقش آن در توسعه اقتصادی. **Error!**

Bookmark not defined.

17-1-2. بررسی رابطه دینداری و اعتماد سیاسی. **Error! Bookmark not defined.**

18-1-2. سرمایه اجتماعی و بازتولید آن در عصر پیامبر اسلام (ص)... **Error!**

Bookmark not defined.

19-1-2. الگوهای رابطه اجتماعی در قرآن کریم. **Error! Bookmark not defined.**

20-1-2. رفتارهای فرهنگی ایرانیان..... **Error! Bookmark not defined.**

21-1-2. برخی از عناصر سرمایه اجتماعی در طرح ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان.

Error! Bookmark not defined......

2-2. پیشینه تحقیقات در خارج ایران..... **Error! Bookmark not defined.**

الف. سرمایه اجتماعی به صورت عام..... **Error! Bookmark not defined.**

ب. دین و سرمایه اجتماعی..... **Error! Bookmark not defined.**

1-2-2. دین و سرمایه اجتماعی: دین به عنوان سرمایه اجتماعی، دین و توسعه در

جنوب آسیا..... **Error! Bookmark not defined.**

2-2-2. سازمان‌های دینی و سرمایه اجتماعی از کتاب "مقدّس و عرفی: دین و

سیاست در جهان"..... **Error! Bookmark not defined.**

3-2-2. سرمایه اجتماعی و مذهب در استرالیا: معاصر **Error! Bookmark not**

defined.

4-2-2. مذهب به مثابه سرمایه اجتماعی: تولد خیر مشترک **Error! Bookmark not**

defined.

Error! Bookmark not defined. 5-2-2. رابطه دین و سرمایه اجتماعی در وضعیت اتصالی

defined.

Error! Bookmark not defined. 6-2-2. سرمایه اجتماعی دینی: ماهیت، موقعیت اجتماعی و محدودیت‌های

Error! Bookmark not defined. سرمایه اجتماعی

Error! Bookmark not defined. 7-2-2. دین، سرمایه اجتماعی و زندگی دموکراتیک

defined.

Error! Bookmark not defined. 3-2. جمع‌بندی

Error! Bookmark not defined. فصل سوم: مبانی نظری و چارچوب مفهومی

Error! Bookmark not defined. مقدمه

Error! Bookmark not defined. سرمایه اجتماعی

Error! Bookmark not defined. 1-3. دیدگاه اندیشمندان درباره سرمایه اجتماعی

Error! Bookmark not defined. 1-1-3. پی‌ربوردی و

Error! Bookmark not defined. 2-1-3. جی‌مز کلین

Error! Bookmark not defined. 3-1-3. رابرت پاتنام

Error! Bookmark not defined. 1-3-1-3. شبکه‌ها و شبکه‌های مشارکت مدنی

defined.

Error! Bookmark not defined. 2-3-1-3. هنجارهای معامله متقابل

Error! Bookmark not defined. 3-3-1-3. اعتماد

Error! Bookmark not defined. 4-1-3. فرانسیس فوکویاما

Error! Bookmark not defined. 5-1-3. دیدگاه سایر اندیشمندان

Error! Bookmark not defined. 6-1-3. جمع‌بندی

Error! Bookmark not defined. 1-6-1-3. تعریف و مفهوم سرمایه اجتماعی

defined.

Error! Bookmark not defined. 2-6-1-3. سطوح سرمایه اجتماعی

Error! Bookmark not defined. 3-6-1-3. ابعاد سرمایه اجتماعی

Error! Bookmark not defined. 4-6-1-3. عناصر و مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی

defined.

Error! Bookmark not defined. 5-6-1-3. اشکال و گونه‌های سرمایه اجتماعی

defined.

Error! Bookmark not defined. 6-6-1-3. وجوه سرمایه اجتماعی

[Error! Bookmark not defined.](#).....[2-3 دین و آموزه‌های دینی](#)

[Error! Bookmark not defined.](#).....[1-2-3 تعریف لغوی دین](#)

[Error! Bookmark not defined.](#).....[2-2-3 تعریف اصطلاحی دین](#)

[Error! Bookmark not defined.](#).....[3-3 دین و سرمایه اجتماعی](#)

[Error! Bookmark not defined.](#).....[4-3 دینداری و ارتباط آن با سرمایه اجتماعی](#)

[Error! Bookmark not defined.](#).....[5-3 دین اسلام و سرمایه اجتماعی](#)

[Error! Bookmark not defined.](#).....[6-3 دستگاه مفهومی](#)

[Error! Bookmark not defined.](#).....[فصل چهارم: یافته‌های تحقیق](#)

[Error! Bookmark not defined.](#).....[مقدمه](#)

[Error! Bookmark not defined.](#).....[1-4 بخش اول: آموزه‌های اعتقادی دین اسلام](#)

[Error! Bookmark not defined.](#).....[بعد ذهنی مؤلفه‌های اعتقادی](#)

[Error! Bookmark not defined.](#).....[1-1-4 ایمان به خداوند \(توحید\)](#)

[Error! Bookmark not defined.](#).....[الف\) قرآن](#)

[Error! Bookmark not defined.](#).....[ب\) نهج الفصاحه](#)

[Error! Bookmark not defined.](#).....[ج\) غررالحکم و دررالکلم](#)

[Error! Bookmark not defined.](#).....[2-1-4 ایمان به روز جزا و قیامت \(معاد\)](#)

[Error! Bookmark not defined.](#).....[الف\) قرآن](#)

[Error! Bookmark not defined.](#).....[ب\) نهج الفصاحه](#)

[Error! Bookmark not defined.](#).....[ج\) غررالحکم و دررالکلم](#)

[Error! Bookmark not defined.](#).....[3-1-4 ایمان به پیامبران الهی گذشته و حضرت محمد9 \(نبوت\)](#)

[not defined.](#)

[Error! Bookmark not defined.](#).....[الف\) قرآن](#)

[Error! Bookmark not defined.](#).....[ب\) نهج الفصاحه](#)

[Error! Bookmark not defined.](#).....[ج\) غررالحکم و دررالکلم](#)

[Error! Bookmark not defined.](#).....[4-1-4 ایمان به کتاب‌های آسمانی پیشین و قرآن \(ایمان به وحی\)](#)

[not defined.](#)

[Error! Bookmark not defined.](#).....[الف\) قرآن](#)

[Error! Bookmark not defined.](#).....[ب\) نهج الفصاحه](#)

[Error! Bookmark not defined.](#).....[ج\) غررالحکم و دررالکلم](#)

- Error! Bookmark not defined.**..... 5-1-4 ایمان به امور غیبی
- Error! Bookmark not defined.**..... الف) قرآن
- Error! Bookmark not defined.**..... ب) نهج الفصاحه
- Error! Bookmark not defined.**..... ج) غررالحکم و دررالکلم
- Error! Bookmark not defined.**..... 2-4 بخش دوم:آموزه‌های اخلاقی دین اسلام
- Error! Bookmark not defined.**..... - فضایل اخلاقی (جنبه ایجابی اخلاق)
- Error! Bookmark not defined.**..... - رذایل اخلاقی (جنبه سلبی اخلاق)
- Error! Bookmark not defined.**..... الف. بُعد عینی مؤلفه‌های اخلاقی
- Error! Bookmark not defined.**..... 1-2-4 احسان (نیکوکاری)
- Error! Bookmark not defined.**..... الف) قرآن
- Error! Bookmark not defined.**..... 1-1-2-4 احسان به خانواده (والدین؛ مادر و پدر)
- not defined.**
- Error! Bookmark not defined.**..... 2-1-2-4 احسان به خویشان
- Error! Bookmark not defined.**..... 3-1-2-4 احسان به دوستان
- Error! Bookmark not defined.**..... 4-1-2-4 احسان به همسایگان
- Error! Bookmark not defined.**..... 5-1-2-4 احسان به دیگران
- Error! Bookmark not defined.**..... ب) نهج الفصاحه
- Error! Bookmark not defined.**..... 6-1-2-4 احسان به دیگران
- Error! Bookmark not defined.**..... ج) غررالحکم و دررالکلم
- Error! Bookmark not defined.**..... 7-1-2-4 احسان به خویشان و همسایگان
- defined.**
- Error! Bookmark not defined.**..... 8-1-2-4 احسان به مؤمنان
- Error! Bookmark not defined.**..... 9-1-2-4 احسان به مردم
- Error! Bookmark not defined.**..... 2-2-4 احترام (گرامی داشتن)
- Error! Bookmark not defined.**..... الف) قرآن
- Error! Bookmark not defined.**..... 1-2-2-4 احترام به خانواده (والدین، مادر و پدر)
- not defined.**
- Error! Bookmark not defined.**..... 2-2-2-4 احترام به خویشان
- Error! Bookmark not defined.**..... 3-2-2-4 احترام به مسلمانان و مؤمنان

- Error! Bookmark not defined.**..... 4-2-2-4 احترام به دیگران
- Error! Bookmark not defined.**..... ب نهج الفصاحه
- Error! Bookmark not defined.**..... 5-2-2-4 احترام به خویشان
- Error! Bookmark not defined.**..... 6-2-2-4 احترام به دیگران
- Error! Bookmark not defined.**..... 3-2-4 تعاون و امداد (همیاری)
- Error! Bookmark not defined.**..... الف قرآن
- Error! Bookmark not defined.**..... 1-3-2-4 امداد در خانواده
- Error! Bookmark not defined.**..... 2-3-2-4 تعاون مؤمنان
- Error! Bookmark not defined.**..... ب نهج الفصاحه
- Error! Bookmark not defined.**..... 3-3-2-4 همیاری مؤمنان
- Error! Bookmark not defined.**..... ج غررالحکم و دررالکلم
- Error! Bookmark not defined.**..... 4-3-2-4 یاری دوستان
- Error! Bookmark not defined.**..... 5-3-2-4 یاری دیگران
- Error! Bookmark not defined.**..... 4-2-4 حُسن خلق (خوش برخوردی)
- Error! Bookmark not defined.**..... الف قرآن
- Error! Bookmark not defined.**..... 1-4-2-4 سفارش به حسن خلق میان مسلمانان و مؤمنان (درون گروهی)
- Error! Bookmark not defined.**.....
- Error! Bookmark not defined.**..... 2-4-2-4 سفارش به حسن خلق میان مردم (بین گروهی) ...
- Bookmark not defined.**
- Error! Bookmark not defined.**..... ب نهج الفصاحه
- Error! Bookmark not defined.**..... 3-4-2-4 نیک خوئی به دوستان
- Error! Bookmark not defined.**..... 4-4-2-4 خوش همسایگی
- Error! Bookmark not defined.**..... 5-4-2-4 گشاده‌رویی با مؤمنان
- Error! Bookmark not defined.**..... 6-4-2-4 گشاده‌رویی با مردم
- Error! Bookmark not defined.**..... ج غررالحکم و دررالکلم
- Error! Bookmark not defined.**..... 7-4-2-4 خوشرویی با دوستان
- Error! Bookmark not defined.**..... 8-4-2-4 گشاده‌رویی با دیگران
- Error! Bookmark not defined.**..... 5-2-4 حُسن معاشرت (ادب)
- Error! Bookmark not defined.**..... الف قرآن

- [Error! Bookmark not defined.](#) 1-5-2-4 ادب برخورد با خانواده.
- [Error! Bookmark not defined.](#) 2-5-2-4 ادب برخورد با خویشاوندان.
- [Error! Bookmark not defined.](#) 3-5-2-4 ادب برخورد با مؤمنان.
- [Error! Bookmark not defined.](#) 4-5-2-4 ادب برخورد با مردم.
- [Error! Bookmark not defined.](#) (ب) نهج الفصاحه.....
- [Error! Bookmark not defined.](#) 5-5-2-4 ادب در خانواده.....
- [Error! Bookmark not defined.](#) 6-5-2-4 معاشرت با دیگران...
- [Error! Bookmark not defined.](#) (ج) غررالحکم و دررالکلم..
- [Error! Bookmark not defined.](#) 7-5-2-4 ادب در خانواده.....
- [Error! Bookmark not defined.](#) 8-5-2-4 مصاحبت با دوستان..
- [Error! Bookmark not defined.](#) 9-5-2-4 مصاحبت با همسایگان.
- [Error! Bookmark not defined.](#) 10-5-2-4 همنشینی با دیگران.
- [Error! Bookmark not defined.](#) (الف) قرآن.....
- [Error! Bookmark not defined.](#) 1-6-2-4 آشتی در خانواده.....
- [Error! Bookmark not defined.](#) 2-6-2-4 آشتی بین مؤمنان.....
- [Error! Bookmark not defined.](#) 3-6-2-4 صلح با دیگران.....
- [Error! Bookmark not defined.](#) (ب) نهج الفصاحه.....
- [Error! Bookmark not defined.](#) 4-6-2-4 اصلاح میان خویشان.
- [Error! Bookmark not defined.](#) 5-6-2-4 صلح میان مسلمانان..
- [Error! Bookmark not defined.](#) 6-6-2-4 اصلاح میان مردم.....
- [Error! Bookmark not defined.](#) (ج) غررالحکم و دررالکلم..
- [Error! Bookmark not defined.](#) 7-6-2-4 اصلاح بین مؤمنان.....
- [Error! Bookmark not defined.](#) 8-6-2-4 مسالمت با مردم.....
- [Error! Bookmark not defined.](#) 7-2-4 وحدت (همبستگی).....
- [Error! Bookmark not defined.](#) (الف) قرآن.....
- [Error! Bookmark not defined.](#) 1-7-2-4 وحدت در خانواده.....
- [Error! Bookmark not defined.](#) 2-7-2-4 اتحاد مسلمانان.....
- [Error! Bookmark not defined.](#) 3-7-2-4 اتحاد انسانها (وحدت با دیگران)

defined.

Error! Bookmark not defined...... ب) نهج الفصاحه

Error! Bookmark not defined...... 4-7-2-4 اتحاد مؤمنان

Error! Bookmark not defined...... 5-7-2-4 اتحاد انسانها

Error! Bookmark not defined... ج) غررالحکم و دررالکلم

Error! Bookmark not defined...... 6-7-2-4 اتحاد و پیوند با خویشان

Error! Bookmark not defined...... 7-7-2-4 اتحاد و پیوند با مؤمنان

Error! Bookmark not defined...... 8-7-2-4 اتحاد و پیوند با دیگران

Error! Bookmark not defined...... ب. بعد ذهنی مؤلفه‌های اخلاقی

Error! Bookmark not defined...... 8-2-4 تواضع (فروتنی)

Error! Bookmark not defined...... الف) قرآن

Error! Bookmark not..... 1-8-2-4 تواضع در برابر والدین (پدر و مادر)

defined.

Error! Bookmark not defined...... 2-8-2-4 تواضع در برابر مؤمنان

Error! Bookmark not..... 3-8-2-4 تواضع در برابر دیگران (مردم)

defined.

Error! Bookmark not defined...... ب) نهج الفصاحه

Error! Bookmark not defined...... 4-8-2-4 تواضع در برابر مسلمانان

Error! Bookmark not defined...... 5-8-2-4 تواضع در برابر دیگران

Error! Bookmark not defined... ج) غررالحکم و دررالکلم

Error! Bookmark not defined...... 6-8-2-4 تواضع در برابر دیگران

Error! Bookmark not defined...... 9-2-4 حُسن ظن (خوش گمانی)

Error! Bookmark not defined...... الف) قرآن

Error! Bookmark not..... 1-9-2-4 حُسن ظن به مسلمانان و مؤمنان

defined.

Error! Bookmark not defined...... 2-9-2-4 حُسن ظن به دیگران

Error! Bookmark not defined...... ب) نهج الفصاحه

Error! Bookmark not defined...... 3-9-2-4 حُسن ظن به مردم

Error! Bookmark not defined... ج) غررالحکم و دررالکلم

- [Error! Bookmark not defined.](#) 4-9-2-4 حُسن ظن به دیگران
- [Error! Bookmark not defined.](#) 10-2-4 حِلْم (بردباری)
- [Error! Bookmark not defined.](#) الف (قرآن)
- [Error! Bookmark not defined.](#) 1-10-2-4 حِلْم و بردباری مؤمنان
- [Error! Bookmark not defined.](#) 2-10-2-4 حِلْم و بردباری انسان‌ها
- [Error! Bookmark not defined.](#) ب) نهج الفصاحه
- [Error! Bookmark not defined.](#) 3-10-2-4 حِلْم و بردباری با دیگران
- [Error! Bookmark not defined.](#) ج) غررالحکم و دررالکلم
- [Error! Bookmark not defined.](#) 4-10-2-4 بردباری خویشان
- [Error! Bookmark not defined.](#) 5-10-2-4 بردباری دوستان
- [Error! Bookmark not defined.](#) 6-10-2-4 بردباری مؤمنان
- [Error! Bookmark not defined.](#) 7-10-2-4 بردباری انسان‌ها
- [Error! Bookmark not defined.](#) 11-2-4 عفو (بخشش)
- [Error! Bookmark not defined.](#) الف (قرآن)
- [Error! Bookmark not defined.](#) 1-11-2-4 عفو در خانواده
- [Error! Bookmark not defined.](#) 2-11-2-4 عفو مؤمنان
- [Error! Bookmark not defined.](#) 3-11-2-4 عفو و گذشت از مردم
- [Error! Bookmark not defined.](#) ب) نهج الفصاحه
- [Error! Bookmark not defined.](#) 4-11-2-4 عفو مؤمنان
- [Error! Bookmark not defined.](#) 5-11-2-4 عفو انسان‌ها
- [Error! Bookmark not defined.](#) ج) غررالحکم و دررالکلم
- [Error! Bookmark not defined.](#) 6-11-2-4 عفو دیگران
- [Error! Bookmark not defined.](#) 12-2-4 عزّت
- [Error! Bookmark not defined.](#) الف (قرآن)
- [Error! Bookmark not defined.](#) 1-12-1-4 عزّت مؤمنان
- [Error! Bookmark not defined.](#) 2-12-2-4 عزّت انسان‌ها
- [Error! Bookmark not defined.](#) ب) نهج الفصاحه
- [Error! Bookmark not defined.](#) 3-12-2-4 عزّت دوستان

[Error! Bookmark not defined.](#) 4-12-2-4 عزت در سایه عفو دیگران

[Error! Bookmark not defined.](#) (ج) غررالحکم و دررالکلم

[Error! Bookmark not defined.](#) 5-12-2-4 عزت انسانها

[Error! Bookmark not defined.](#) 13-2-4 کرامت

[Error! Bookmark not defined.](#) (الف) قرآن

[Error! Bookmark not defined.](#) 1-13-2-4 کرامت خانواده

[Error! Bookmark not defined.](#) 2-13-2-4 کرامت مؤمنان

[Error! Bookmark not defined.](#) 3-13-2-4 کرامت انسانها (کرامت دیگران)

[defined.](#)

[Error! Bookmark not defined.](#) (ب) نهج الفصاحه

[Error! Bookmark not defined.](#) 4-13-2-4 کرامت خانواده

[Error! Bookmark not defined.](#) 5-13-2-4 کرامت و بزرگواری مؤمنان

[Error! Bookmark not defined.](#) 6-13-2-4 کرامت انسانها

[Error! Bookmark not defined.](#) (ج) غررالحکم و دررالکلم

[Error! Bookmark not defined.](#) 7-13-2-4 کرامت به خویشان

[Error! Bookmark not defined.](#) 8-13-2-4 کرامت به همسایگان

[Error! Bookmark not defined.](#) 9-13-2-4 کرامت به مؤمنان

[Error! Bookmark not defined.](#) 10-13-2-4 کرامت به انسانها

[Error! Bookmark not defined.](#) 14-2-4 محبت و دوستی (اخوت)

[Error! Bookmark not defined.](#) (الف) قرآن

[Error! Bookmark not defined.](#) 1-14-2-4 دوستی با خانواده

[Error! Bookmark not defined.](#) 2-14-2-4 دوستی با خویشاوندان

[Error! Bookmark not defined.](#) 3-14-2-4 دوستی با مسلمانان و مؤمنان

[defined.](#)

[Error! Bookmark not defined.](#) 4-14-2-4 دوستی با دیگران

[Error! Bookmark not defined.](#) (ب) نهج الفصاحه

[Error! Bookmark not defined.](#) 5-14-2-4 دوستی با دوستان پدر

[Error! Bookmark not defined.](#) 6-14-2-4 دوستی با مؤمنان

[Error! Bookmark not defined.](#) 7-14-2-4 دوستی با مردم

Error! Bookmark not defined. ج) غررالحکم و دررالکلم

Error! Bookmark not defined. 8-14-2-4 دوستی با خاندان

Error! Bookmark not defined. 9-14-2-4 دوستی خویشان

Error! Bookmark not defined. 10-14-3-4 دوستان با مؤمنان

Error! Bookmark not defined. 11-14-2-4 دوستی با دیگران

Error! Bookmark not defined. 3-4 بخش سوم: آموزه‌های احکامی دین اسلام

Error! Bookmark not defined. بعد عینی مؤلفه‌ها و شاخص‌های شرعیات

Error! Bookmark not defined. 1-3-4 نماز جماعت و نماز جمعه

Error! Bookmark not defined. الف) قرآن

Error! Bookmark not defined. 1-1-3-4 فرمان خدا به برپایی نماز به جماعت

defined.

Error! 2-1-3-4 جواز حضور زنان یا مردان در نماز جماعت

Bookmark not defined.

Error! 3-1-3-4 وجوب اقامه نماز جمعه به صورت جماعت

Bookmark not defined.

4-1-3-4 نماز جمعه و اقامه آن در جهت تأمین مصالح و منافع خود مؤمنان

Error! Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined. ب) نهج الفصاحه

Error! Bookmark not defined. 5-1-3-4 رعایت حال نمازگزاران

Error! Bookmark not defined. ج) غررالحکم و دررالکلم

Error! Bookmark not defined. 6-1-3-4 اهمیت نماز

Error! Bookmark not defined. حج 2-3-4

Error! Bookmark not defined. الف) قرآن

Error! 1-2-3-4 لغو هر گونه امتیاز گروهی و طایفه‌ای در حج

Bookmark not defined.

2-2-3-4 دستگیری از تنگدستان، از حکمت‌های تشریح حج و آموزه‌های

Error! Bookmark not defined. آن

Error! 3-2-3-4 حج دارای نقش اساسی در قوام و برپایی جوامع

Bookmark not defined.

4-2-3-4. کسب مال و تجارت در سفر حج، امری مشروع و مجاز برای

حاجیان.....**Error! Bookmark not defined.**

4-2-3-5. حج از مصادیق برّ و تقوا و تعاون برای اجرای آن، کاری شایسته

.....**Error! Bookmark not defined.**

4-2-3-6. ایام حج، فرصتی مناسب برای اعلام برائت از مشرکان**Error!**

Bookmark not defined.

.....(ب) نهج الفصاحه**Error! Bookmark not defined.**

4-2-3-7. تأثیر حج بر مؤمنان.....**Error! Bookmark not defined.**

.....(ج) غررالحکم و دررالکلم**Error! Bookmark not defined.**

4-2-3-8. اثر معنوی حج.....**Error! Bookmark not defined.**

4-3-3. جهاد.....**Error! Bookmark not defined.**

.....(الف) قرآن**Error! Bookmark not defined.**

4-3-3-1. جهاد مؤمنان.....**Error! Bookmark not defined.**

.....(ب) نهج الفصاحه**Error! Bookmark not defined.**

4-3-3-2. جهاد مسلمانان.....**Error! Bookmark not defined.**

.....(ج) غررالحکم و دررالکلم**Error! Bookmark not defined.**

4-3-3-3. فلسفه جهاد مؤمن.....**Error! Bookmark not defined.**

4-3-4. امر به معروف و نهی از منکر.....**Error! Bookmark not defined.**

.....(الف) قرآن**Error! Bookmark not defined.**

4-4-3-1. در خانواده.....**Error! Bookmark not defined.**

4-4-3-2. در میان مؤمنان.....**Error! Bookmark not defined.**

.....(ب) نهج الفصاحه**Error! Bookmark not defined.**

4-4-3-3. وظیفه مؤمنان در امر به معروف و نهی از منکر.....**Error!**

Bookmark not defined.

.....(ج) غررالحکم و دررالکلم**Error! Bookmark not defined.**

4-4-3-4. وظیفه مسلمانان در امر به معروف و نهی از منکر.**Error!**

Bookmark not defined.

4-3-5. انفاق.....**Error! Bookmark not defined.**

.....(الف) قرآن**Error! Bookmark not defined.**

Error! Bookmark not defined...... 1-5-3-4. انفاق به خانواده

Error! Bookmark not defined...... 1-6-3-4. انفاق به خویشان

Error! Bookmark not defined...... 2-5-3-4. انفاق مؤمنان

Error! Bookmark not defined...... 3-5-3-4. انفاق به دیگران

Error! Bookmark not defined...... ب) نهج الفصاحه

Error! Bookmark not defined...... 4-5-3-4. انفاق مؤمن

Error! Bookmark not defined...... ج) غررالحکم و دررالکلم

Error! Bookmark not defined...... 5-5-3-4. اهمیت انفاق

Error! Bookmark not defined...... فصل پنجم: خلاصه و نتیجه گیری؛ پیشنهادها و راهکارها.

Error! Bookmark not defined...... خلاصه

Error! Bookmark not defined...... نتیجه گیری

Error! Bookmark not defined...... پیشنهادها و راهکارها

Error! Bookmark not defined...... 1. به جامعه علمی

Error! Bookmark not defined...... 2. به مجریان

Error! Bookmark not defined...... 3. محدودیتها

Error! Bookmark not defined...... فهرست منابع

Error! Bookmark not defined...... منابع فارسی

Error! Bookmark not defined...... الف - کتاب

Error! Bookmark not defined...... ب - مقاله و پایان نامه

Error! Bookmark not defined...... منابع عربی

Error! Bookmark not defined...... منابع لاتین

فصل اول

کلیات

فصل اول

کلیات

1-1. بیان مسأله

انسان‌ها از طریق روابط با یکدیگر در صدد تأمین نیازمندی‌ها و محقق ساختن اهداف خود می‌باشند که از این طریق پدیده‌ای به نام «جامعه»^۱ شکل گرفته است. برقراری رابطه میان افراد موجب تبادل اطلاعات بین آنان می‌گردد. هر چه روابط میان افراد جامعه از استحکام بیش‌تر و کیفیت بالاتری برخوردار باشد و به صورت نظام‌مندتر و هماهنگ‌تر عمل کنند، به اهداف جمعی در زمان کوتاه‌تر و با صرف هزینه کم‌تر دست پیدا خواهیم کرد که در این حالت می‌توان شاهد شکل‌گیری «سرمایه اجتماعی»^۲ بود که در واقع ترکیب ویژه روابط اجتماعی و نیز کیفیت این روابط می‌باشد.

گفتنی است که سرمایه اجتماعی یک مفهوم نوظهور است که از دهه ۱۹۷۰ در ادبیات توسعه در غرب در کنار سرمایه مادی و انسانی مطرح شده است. در گذشته تأکید اصلی بر سرمایه‌های مادی و فیزیکی بوده است، اما امروزه در کنار سرمایه‌های مالی، اقتصادی و انسانی، سرمایه دیگری به نام سرمایه اجتماعی مورد بهره‌برداری قرار گرفته است. مفهوم سرمایه اجتماعی به روابط، نگرش‌ها، ارزش‌ها، هنجارها، شبکه‌ها و اعتماد اجتماعی مربوط می‌شود که همیاری در گروه‌ها یا بین آنان را تسهیل می‌کند. در واقع سرمایه اجتماعی در پرتو ارتباطات متقابل انسان‌ها موجب نزدیکی آنان به یکدیگر می‌شود و همکاری متقابل بین افراد را تسهیل می‌کند. از آن جا که سرمایه اجتماعی با کاهش هزینه‌های تعامل، تقویت رفتار همیارانه و گسترش آگاهی، منافی را برای جامعه ایجاد می‌کند، سایر وجوه توسعه به نحو بارزی

---

¹. Society

². Social Capital

به این مفهوم وابسته است، زیرا سرمایه اجتماعی رابط و پیوندی است که کل جامعه را به هم نگه می‌دارد و به طور گسترده به عنوان منبعی در نظر گرفته می‌شود که همیاری گروه‌ها را تسهیل می‌کند.

با توجه به اهمیت زیاد دین، تجلی و ظهور و بروز دین در طول تاریخ و در جوامع و در فرهنگ‌های مختلف، صورت‌ها و شکل‌های مختلفی به خود گرفته است. نقش چشمگیر دین و نحوه حضور آن در زندگی کنشگران اجتماعی، توجه بسیاری از جامعه‌شناسان را به خود جلب نموده است به گونه‌ای که «وبر» از آن به منبع معنا بخشی و «دورکیم» به عنوان عامل همبستگی اجتماعی یاد می‌کنند. بنابراین نقش و اهمیت دین به معنای عام در جامعه بشری و نیز اهمیت باور داشت‌ها و عملکردهای گروه‌ها و جوامع خاص یکی از مسایل اساسی در جامعه‌شناسی به شمار می‌رود. (همیلتون، 1377: 2) در نهایت با توجه به سهم و نقشی که سرمایه اجتماعی در حیات اجتماعی و گرما بخشی به زندگی اجتماعی دارد و نیز نقش بی بدیل دین و آموزه‌های مایه گرفته از آن در حیات انسانی و اجتماعی، توجه به واکاوی و بررسی این دو عنصر مهم مورد اعتنای این پایان نامه قرار گرفته است.

در شکل‌گیری سرمایه اجتماعی، عوامل متعددی تأثیرگذار هستند که یکی از عوامل مهم و اساسی «دین» و «آموزه‌های دینی» است. از آن جا که «دین اسلام» که منطبق با فطرت و عقل است، دارای یکسری ویژگی‌هایی است که حداکثر ظرفیت را برای مباحث اجتماعی ایجاد می‌کند بنابراین در پژوهش فوق رابطه آموزه‌های دین اسلام و سرمایه اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته است. برخی از ویژگی‌های دین اسلام عبارتند از:

- بیان آموزه‌های تفصیلی درباره مباحث و مسایل اجتماعی؛

- توجه ویژه به ابعاد اجتماعی؛

- توجه خاص به «جامعه‌سازی» به عنوان یکی از اهداف اصلی.

براین اساس جهت شناسایی و استخراج آموزه‌های دین اسلام در مورد سرمایه اجتماعی، متن «قرآن کریم» و متن «نهج‌الفصاحه» و متن «غررالحکم و دررالکلم» مبنای کار قرار گرفته است.

1-2. سوالات پژوهش

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

سؤال اصلی و سؤال‌های فرعی این پژوهش که در صدد پاسخ دادن به آن‌ها هستیم عبارتند از:

1-2-1. سؤال اصلی:

چه رابطه‌ای بین آموزه‌های دین اسلام و سرمایه اجتماعی وجود دارد؟

1-2-2. سؤال‌های فرعی:

- آموزه‌های اعتقادی دین اسلام چه ارتباطی در بُعد ذهنی سرمایه اجتماعی در سطوح خرد و کلان دارند؟
- آموزه‌های اخلاقی دین اسلام چه ارتباطی در ابعاد عینی و ذهنی سرمایه اجتماعی در سطوح خرد و کلان دارند؟
- آموزه‌های شریعتی (احکام و مناسک) دین اسلام چه ارتباطی در بُعد عینی سرمایه اجتماعی در سطوح خرد و کلان دارند؟

1-3. اهداف پژوهش

اهدافی که در این پژوهش به دنبال آن هستیم به دو دسته اهداف کلی (اصلی) و جزئی (فرعی) متناظر با سؤالات پژوهش می‌باشد که عبارتند از:

1-3-1. هدف کلی (اصلی):

بررسی رابطه بین آموزه‌های دین اسلام و سرمایه اجتماعی

1-3-2. اهداف جزئی (فرعی):

- بررسی رابطه بین آموزه‌های اعتقادی دین اسلام در بُعد ذهنی و در سطوح خرد و کلان سرمایه اجتماعی.
- بررسی رابطه بین آموزه‌های اخلاقی دین اسلام در ابعاد عینی و ذهنی و در سطوح خرد و کلان سرمایه اجتماعی.
- بررسی رابطه بین آموزه‌های احکامی دین اسلام در بُعد عینی و در سطوح خرد و کلان سرمایه اجتماعی.

1-4. اهمیت و ضرورت انجام تحقیق

از آن جا که آموزه‌های دینی به ویژه آموزه‌های دین اسلام می‌تواند به پیدایی و تقویت سرمایه اجتماعی منجر گردد، آشنایی با عناصر و مؤلفه‌ها و شاخص‌هایی که در دین اسلام با مراجعه به متن قرآن و کلام پیشوایان دین به دست می‌آید، ضرورت پژوهش را مشخص می‌سازد.

بر این اساس دین اسلام به پیوندها و ارتباطات در سطح «خانواده» به عنوان عام‌ترین واحد اجتماعی که سرمایه اجتماعی درون گروهی را در سطح خرد به وجود می‌آورد، نگاه ویژه دارد. آموزه‌های اسلام به جهت نقش اساسی و زیربنای خانواده، به ویژه نقش مادر در تربیت و آموزش فرزندان که به شکل‌گیری سرمایه انسانی منجر می‌شود، تأکیدات اساسی و فراوان دارد. اهمیت این مسأله تا حدی است که اسلام برای قبل از بارداری مادر، دستورهای خاصی در مورد تغذیه مادر، اخلاق وی، نوع رابطه با دیگران - همسر، آشنایان، غریبه‌ها و ... دارد تا جنین در محیطی سالم و به دور از هر گونه رذیله اخلاقی و در شرایط کامل سلامت جسم و روح شکل بگیرد. سپس اسلام دستورهای خاصی برای مادر در دوران بارداری تدارک دیده است تا رشد و نمو جنین در بهترین شرایط صورت بگیرد. زمانی که فرزند به دنیا آمد، آموزه‌های اسلام برای هر مرحله از رشد و تکامل برنامه‌های خاصی را در تعامل کودک با پدر و مادر، آشنایان، دوستان و دیگران در نظر گرفته است تا پایه اولیه سرمایه اجتماعی درون محیط خانواده به بهترین نحو شکل بگیرد.

دین اسلام علاوه بر آن که به وراثت و نقش آن در زندگی و آینده فرزندان تأکید بسیار دارد^۱ و به هم طراز بودن در ازدواج بین مرد و زن تصریح می‌کند، مسأله مهم‌تر و اساسی‌تر را تعلیم و تربیت فرزندان که امری اکتسابی است^۲، می‌داند. آموزه‌های اسلام جهت تربیت صحیح فرزندان در محیط خانواده به پدر و مادر سفارش می‌کند تا با آنان با احترام و با ادب برخورد کنند.^۳ نکته مهم آن است که اسلام برای تربیت گام به گام و آموزش

۱. قال رسول الله (ص): تَخَيَّرُوا لِنُطْفَتِكُمْ فَانكحُوا الْاَكْفَاءَ وَ انكحُوا الْيَهُم؛ برای نطفه‌های خود محل مناسب انتخاب کنید و از اشخاص هم‌شان خود زن بگیرید و به آنان زن بدهید. (نهج الفصاحه، ش 1131)

۲. قال رسول الله (ص): «حَقَّ الْوَلَدُ عَلَى الْوَالِدِ أَنْ يَعْلَمَهُ الْكِتَابَةَ وَالسَّبَّاحَةَ وَالرَّمَايَةَ...؛ حق فرزند بر پدر آن است که نوشتن و شنا کردن و تیر انداختن به او بیاموزد...» (نهج البلاغه، ش 1394).

۳. عن النبي (ص): أكرموا اولادكم و أحسنوا آدابكم؛ به فرزندان خود احترام کنید و با آداب و روش پسندیده با آنان معاشرت کنید. (حدیث تربیت، ج 1: 116)

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

مرحله به مرحله کودک در محیط خانواده، دستورات جامعی ارائه کرده است⁶ که عمل به این دستورات موجب می شود تا کودک در اولین محیط خود، یعنی در آغوش گرم خانواده به خوبی تربیت شود و آموزش های لازم و مهارت های اساسی را فرا بگیرد و خود را برای حضور در محیط مدرسه و سپس حضور در اجتماع آماده کند. این برخورد اساسی دین اسلام موجب می گردد تا در کنار سرمایه انسانی کودک که آموخته ها و مهارت های فردی وی می باشد، سرمایه اجتماعی درون گروهی که روابط صمیمی بین پدر و مادر و فرزندان است به خوبی شکل بگیرد و زمینه شکل گیری سرمایه اجتماعی بین گروهی را در سطح وسیع تر مهیا سازد.

این که اسلام در وهله نخست توجه به نزدیکان و ارتباط با آنان را مهم می شمرد به گونه ای که خداوند متعال در قرآن تعبیر به «قوا انفسکم و اهلیکم»⁷ کرده است، به جهت اهمیت زیربنایی شروع از خود و خانواده خود - خودسازی - می باشد تا در وهله بعد بتوان با ارتباطات گسترده تر و در سطح وسیع تر به جامعه پذیری و گسترش فرهنگ روی آورد و زندگی اجتماعی سالم و درستی را بنا نهاد.

همچنین تأکید اسلام به «صله رحم» و ایجاد پیوند و رابطه با اقوام و آشنایان و تأکید به حق همسایگی، زمینه شکل گیری سرمایه اجتماعی درون گروهی در جامعه اسلامی را به صورت قوی تر فراهم می کند. از آن جا که دین اسلام براساس فطرت و عقل شکل گرفته است به تمامی ابعاد و ویژگی های روانی، جسمی، زیستی و اجتماعی شخصیت آدمی توجه کرده است. آموزه های دینی با تعلیم این ابعاد تلاش می کند تا چگونگی رفتار و هماهنگی آدمی را با اطراف خویش به او بیاموزد تا با بهره گیری از استعدادها به کمال خویش دست یابد.

بهبود شخصیت فردی و اجتماعی و تداوم آن، نیازمند اصل مهم «مسئولیت پذیری» است. این اصل از یک سو، وظیفه انسان را در برابر خدا، خود، مردم و طبیعت بیان می کند. از دیگر سو، فرار از مسئولیت را به عوامل و زمینه هایی

---

4. امام صادق (ع) فرمود: الغلام یلعب سبع سنین و یتعلم الكتاب سبع سنین و یتعلم الحلال و الحرام سبع سنین؛ طفل هفت سال بازی کند، هفت سال خواندن و نوشتن بیاموزد و هفت سال مقررات زندگی و حلال و حرام قانونی را یاد بگیرد. (حدیث تربیت، ج 1: 116) و یا حضرت در جای دیگر فرموده است: دَع ابْنک سبع سنین، و یؤدب سبع سنین، والزمه نفسک سبع سنین...؛ فرزند را بگذار تا هفت سال اول سرگرم بازی شود و هفت سال دوم تأدیب و تربیت شود و هفت سال سوم به منظور تعلیم آنچه لازم است و تربیت های بعدی خودت را به او پیوسته گردان. (بهشتی، 1377: 249)

وابسته دانسته و از آن برحذر داشته است. همچنین مسؤلیت‌پذیری اجتماعی، انسان را به همگرایی و همبستگی می‌کشاند. در جامعه ایمانی، از «اخوت و برادری»^۸ به استوارترین عامل برای ایجاد این همبستگی یاد شده است. بر این اساس، آموزه‌های اسلامی جهت استوارسازی روابط اجتماعی بر پایه ایمان به این اصل تأکید نموده و راه‌های تحقق، تحکیم و آسیب‌های آن را بیان کرده است. (فرهنگ روابط اجتماعی در آموزه‌های اسلامی، 1387، ج 1: 18-19)

از آن جا که انسان بر اساس فطرت الهی به صورت جمعی آفریده شده است، در ارتباطات و تعاملات خویش با دیگران احساس مسؤلیت می‌کند. بر اساس آموزه‌های اسلام که افراد باید نسبت به یکدیگر احساس تعهد کنند و به پیمان‌های خویش پایبند باشند، زمینه شکل‌گیری سرمایه اجتماعی در سطح کلان و به صورت برون‌گروهی در بین امت و ملت فراهم می‌شود.

گفتنی است از آن جا که اصول اولیه استراتژی اسلام بر صلح و تفاهم^۹، تألیف قلوب، اتحاد و یکپارچگی^{۱۰} احترام متقابل و همبستگی بین افراد گذاشته شده است، لذا می‌فهمیم که اسلام، سرمایه اجتماعی را اصل قرار داده است که در جامعه یکدست اسلامی با محوریت خدا باوری، قبله واحد، پیامبر واحد و اعتقاد به معاد و روز قیامت بیش‌ترین زمینه برای سرمایه اجتماعی در میان مسلمانان فراهم گردیده است.

همچنین در جوامع ترکیبی با لحاظ اصول مشترک در ادیان الهی^{۱۱}، دامنه سرمایه اجتماعی افزایش می‌یابد. در جامعه جهانی نیز براساس آموزه‌های دین اسلام که افراد بشر در خلقت و آفرینش با یکدیگر اشتراک دارند^{۱۲} و با استفاده از اصل تقیه و همزیستی مسالمت‌آمیز و مشارکت جمعی و بهره‌گیری از تجربیات افراد در ارتباطات متقابل با هم و بناگذاری بر نیک‌گمانی و حسن ظن در ارتباط انسان‌ها با یکدیگر شاهد تحقق سرمایه اجتماعی

2. إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ (حجرات / 10)

1. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا إِلَى السَّلَامِ كَافَّةً؛ (بقره / 208)

2. وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا؛ (آل عمران / 103)

3. قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ...؛ بگو ای اهل کتاب! بیایید از آن کلمه حق که میان ما و شما یکسان است، پیروی کنیم. (آل عمران / 64)

4. حضرت علی (ع) در نامه به مالک اشتر فرموده است که مردم دو دسته اند: دسته ای برادر دینی تو هستند و دسته دیگر در آفرینش با تو همانندند؛ اِمَّا أَخْلَقَ فِي الدِّينِ وَ اِمَّا نَظَرَ لَكَ فِي الْخَلْقِ (نهج البلاغه، نامه 53)

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

گسترده بین انسان‌ها و جوامع انسانی خواهیم بود. همچنین سفارش آموزه‌های اسلام با پایبندی به پیمان‌ها، وفای به عهد و امانتداری موجب می‌گردد تا اعتماد عمومی در سطح گسترده، گسترش پیدا کند و روابط سالم و مناسب بین جامعه انسانی و جهانی شکل بگیرد.

در ضمن با لحاظ ابعاد اعتقادی، اخلاقی و شریعتی (ابعاد ذهنی و عینی) که از متن قرآن و احادیث چهارده معصوم به دست می‌آید، ملاحظه می‌کنیم که آموزه‌های اسلام از جنس سرمایه اجتماعی است. فرد مؤمن و مسلمان با اعتقاد به وجود خدای یگانه که حاضر و ناظر بر تمامی گفتار و اعمال او است و با اعتقاد به روز قیامت که جزای تمامی کارهای خود را به طور دقیق خواهد دید، موجب می‌گردد تا براساس جهان بینی و نگاهش به هستی، کارهای مثبت انجام دهد و کارهای منفی را ترک کند و در تنظیم روابط خود با دیگران به دستورها و فرامین دین پایبند باشد. با این نگاه می‌توان مشاهده کرد که بسیاری از آموزه‌های اسلامی که در قرآن و احادیث آمده است، ناظر به سرمایه اجتماعی است. به هر حال به نظر می‌رسد دین چه از طریق حضور افراد در مراکز مذهبی و فعالیت‌های اجتماعی و تحکیم روابط اجتماعی و چه از طریق اهمیت فرد مؤمن به ابعاد و عناصر دین می‌تواند حس اعتماد، پیوند، هویت مشترک، همبستگی اجتماعی و روحیه همکاری و تعاون اجتماعی را در افراد ایجاد کند که عناصر فوق از مظاهر و پیامدهای سرمایه اجتماعی محسوب می‌گردند.

آنچه اهمیت و ضرورت پژوهش را آشکار می‌سازد، کشف سرمایه اجتماعی و مؤلفه‌های آن در آموزه‌های دین اسلام با عنایت به متن کلام وحی، قرآن و سخنان پیشوایان دین اسلام در احادیث و روایات است تا نوع نگاه همه جانبه اسلام به این مقوله مشخص گردد. بر این اساس، مسلمانان و مؤمنان با محور قراردادن آموزه‌های دین اسلام و پایبندی به دستورات و تعالیم آن می‌توانند در جهان کنونی روابط مستحکم و پایداری را بین جوامع اسلامی در سطح گسترده رقم زنند و در تعامل با جهان به پیشرفت و توسعه همه جانبه دست یابند و الگویی موفق برای جامعه بشری باشند.

1-5. تاریخچه و سابقه تحقیق

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

پیشینه و رد پای مفهوم سرمایه اجتماعی را می توان در آثار جامعه‌شناسان کلاسیک جست‌وجو کرد. «دورکیم» روابط را به عنوان منبعی از نظم در نظر گرفت. پس از وی نیز «تالکوت پارسونز» همانند او به طرح مفهوم ارزش پرداخت، یعنی تعهداتی که مبنای آن‌ها ارزش و هنجارهای اجتماعی است. «تونیس» نیز به تمیز بین معاشرت ارادی (گمین شافت یا اجتماع) و معاشرت ابزاری (گزل شافت یا جامعه) پرداخت. «ماکس وبر» نیز مباحثی مطرح می‌کند که به مفهوم اعتماد معطوف است، یعنی آمادگی افراد برای این که در یک متن اجتماعی و در روابط اجتماعی بپذیرند که باید به سایر افراد اعتماد کنند و به همان نحو، دیگران نیز باید از خود اعتماد نشان دهند. «کارل مارکس» نیز در کتاب سرمایه به مسأله همبستگی از روی اجبار و ضرورت می‌پردازد. همچنین می‌توان این رویکرد را در آرای «جورج زیمل» در جایی که وی از مفهوم داد و ستد و یا بده بستان صحبت می‌کند، ردیابی کرد.

به عبارتی دیگر هر چند سرمایه اجتماعی مفهومی نوظهور است، اما ریشه‌های نظری آن در آثار کلاسیک جامعه‌شناسی موجود است. عوامل و منابع اجتماعی که در شکل‌گیری برخی کنش‌های اقتصادی نقش دارند و توسط جامعه‌شناسان کلاسیک مطرح شده‌اند به شرح زیر می‌باشد^{۱۳}:

1. اولین منبع سرمایه اجتماعی که در شکل‌گیری کنش‌های اقتصادی مؤثر است، بحث درونی‌سازی ارزش‌ها^{۱۴} می‌باشد که توسط «دورکیم» مطرح شده است. «وبر» نیز در قالب ویژگی اخلاقی داد و ستدهای اقتصادی، از طریق جامعه‌پذیری اصول ارزشی آموخته شده، از آن یاد می‌کند. گونه نمادین این تفکر توسط جامعه‌شناسی کارکردگرا از مباحث «وبر» در ارزش‌های پیوریتن‌ها اشاره شده است که بر روحیه قناعت صرف نظر از حجم ثروت به هر میزانی تأکید دارد. بنابراین درونی‌سازی ارزش‌ها به عنوان اولین منبع سرمایه اجتماعی مطرح است، زیرا موجب می‌گردد که افراد در شیوه‌هایی به غیر از روابط سودجویانه محض عمل کنند.

---

1. گفتنی است این عوامل امروزه در مباحث مربوط به سرمایه اجتماعی در قالب و شکل جدید این مفهوم مطرح شده و انتظارات جمعی مؤثر بر رفتار فردی اقتصادی را شامل می‌شود.

14. Value interjection

2. منبع دوم سرمایه اجتماعی، در کارهای «جورج زیمل» در جایی مشاهده می‌شود که وی به پویایی‌های رابطه گروهی¹⁵ اشاره دارد و توسط نظریه‌های مبادله شرح و بسط داده شده است. بر این اساس زندگی اجتماعی به عنوان یک مجموعه وسیعی از مبادلات اولیه علایق و خواسته‌ها، اطلاعات، مقبولیت، و سایر ارزش‌هایی است که ارایه و گرفته می‌شود. سرمایه اجتماعی از این معاملات متقابل ظهور و بروز می‌یابد و شامل انباشت رسیده‌ها براساس رفتار و کردارهای خوب با دیگران است که توسط هنجارهای متقابل موجب برگشت می‌شود.

3. منبع سوم سرمایه اجتماعی، همبستگی منسجم و بسته¹⁶ است که به وضعیتی اشاره دارد که در آن بروز رفتار مبتنی بر اصول رویکرد گروهی بوده و نسبت به هر گونه ارزش درونی شده متفاوت می‌باشد. بهترین مثال کلاسیک از این بحث در کارهای «مارکس» در ظهور آگاهی طبقاتی و بصیرت کارگران در شکل یک طبقه برای خود به چشم می‌خورد. لازم به ذکر است که در بیش‌تر فیلم‌هایی که همکاری و تعاون در جهت رویارویی با دشمنان تخیلی از کرات دیگر و یا برخورد با فجایع طبیعی، مثل زلزله، سیل و ... صورت می‌گیرد، در اصل شاهد بروز و ظهور این نوع سرمایه اجتماعی هستیم.

4. منبع چهارم سرمایه اجتماعی، اعتماد ناشی از ضمانت اجرا¹⁷ می‌باشد که در کارهای «وبر» در جایی که بحث از عقلانیت صوری و ذاتی در معاملات بازار می‌کند، دیده می‌شود. عقلانیت صوری¹⁸ به معاملات براساس هنجارهای جهانی و مبادلات آزاد و باز اشاره دارد، در حالی که عقلانیت ذاتی¹⁹ به تعهدات خاص در انحصارات، یا شبه انحصارات گروه خاص بر می‌گردد. در عقلانیت ذاتی با یک حوزه داخلی و درونی مواجه هستیم، زیرا اهداف گروهی بر رفتار اقتصادی غلبه دارند. نکته مهم این است که اعضای گروه از خواسته‌های فردی خود به دلیل انتظارات جمعی چشم‌پوشی می‌کنند، یعنی مطلوبیت خود را در ازای برخورداری از عضویت گروهی کنار می‌گذارند. در واقع سرمایه اجتماعی از طریق اطاعت اعضا از انتظارات گروهی تولید می‌شود.

15. Dynamics of group offilation

16. Bounded Solidarity

17. Enforceable Trust

18. Formal Rationality

19. Substantive Rationality

5. پنجمین منبع سرمایه اجتماعی در کارهای «تونیس» در تفکیک دو گانه گمین شافت و گزل شافت دیده می‌شود. به این صورت که گمین شافت خونی (طایفه‌ای - عشیره‌ای) که دلالت بر وحدت هستی جسمانی دارد به صورت گمین شافت محلی (زمین مشترک) در آید که مبتنی بر سکناى مشترک است، همان گونه که گمین شافت ذهنی (امور مقدّس) مبین قربت و اشتراک ذهنی است. ضمن این که هر سه نوع گمین شافت، در فضا و زمان با یکدیگر از نزدیک روابط متداخل دارند. گفتنی است که خمیر مایه گمین شافت، مشارکتی تام و تمام و بی‌چون و چرا با دیگران است و پیوستگی و تعلق و اراده ذاتی²⁰ مبتنی بر وحدت وسیله و هدف، آن را به پیش می‌برد و در برابر گزل شافت قرار دارد که مبتنی بر مبادله و قراردادها است و اراده اختیاری²¹ مبنی بر جدایی وسیله و هدف بر آن حاکم است. لازم به ذکر است که اشتراکاتی در دیدگاه‌های این اندیشمندان وجود دارد به گونه‌ای که خمیرمایه گمین شافت بیش‌تر با دیدگاه‌های دورکیم و مارکس و گزل شافت با دیدگاه‌های زیمل و وبر نزدیک است. (ر.ک: پورترز و سنسبرنر، 1993: 5-1324، آبراهامز، 1369: 30-328؛ کانمن و دیگران، 1373: 28-30 به نقل از فیروز آبادی، 1384: 4-2)

با این که می‌توان نظریه‌های سرمایه اجتماعی را در یک دیدگاه کلی مارکسیستی، دورکیمی، یا وبری از نظم اجتماعی جای داد، اما این مفهوم کانون‌های جدیدی را ایجاد کرده و پرسش‌های تازه‌ای را مطرح کرده است. ایده سرمایه اجتماعی به پیوندهای بین سطح خرد تجربیات فردی و فعالیت روزانه و نیز روابط میان نهادها، انجمن‌ها و اجتماع توجه دارد. علاوه بر این، با تعریف پیوندها به عنوان شکلی از سرمایه، این مفهوم به شکلی گسترده معطوف به مجموعه‌ای از تبیین‌هایی است که می‌تواند سطوح خرد، میانی و کلان را با یکدیگر پیوند دهد. در دوره معاصر اجماع فزاینده‌ای وجود دارد که سه شخصیت سهم بسیار مهمی در طرح مفهوم سرمایه اجتماعی داشته‌اند، این بحث به طور اخصّ به نوشته‌های مؤثر «پیربورديو»، «جیمز کلمن» و «رابرت پانتام» بر می‌گردد.

---

20. Wesenwilli

21. Kuerwille

«بورديو» از پیشگامان طرح مفهوم سرمایه اجتماعی است که آن را در طی سال‌های 1970 و 1980 گسترش داد. وی بر این باور است که میزان سرمایه اجتماعی که یک فرد از آن برخوردار است، بسته به اندازه شبکه ارتباطات وی می‌تواند به طور مؤثری تغییر یابد. (Bourdieu, 1956: 249)

«کلمن» نیز سرمایه اجتماعی را هنجارها، شبکه‌های اجتماعی و روابط میان کودکان و جوانانی می‌داند که برای رشد فرد مفید هستند. (Coleman, 1990:334)

«پاتنام» نظریه پرداز مطرح مفهوم سرمایه اجتماعی قایل است که ایده اصلی نظریه سرمایه اجتماعی این است که شبکه‌ها دارای ارزش می‌باشند، وی می‌گوید که روابط اجتماعی در قابلیت تولید کنندگی افراد و گروه‌ها مؤثر است که شبکه‌ها دارای ارزش می‌باشند و روابط اجتماعی در قابلیت تولید کنندگی افراد و گروه‌ها مؤثر می‌باشند. (Putnam, 2000:18) به اعتقاد وی سرمایه اجتماعی به ویژگی‌های سازمان اجتماعی از قبیل شبکه‌ها، هنجارها و اعتماد اشاره دارد که هماهنگی و همکاری برای کسب سود متقابل را تسهیل می‌کنند. او معتقد است که سرمایه اجتماعی سود سرمایه‌گذاری در زمینه سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی را افزایش می‌دهد.

همچنین «فرانسیس فوکویاما» سرمایه اجتماعی را مجموعه معینی از هنجارها، یا ارزش‌های غیر رسمی می‌داند که اعضای گروهی که همکاری و تعاون میان آنان برقرار است، در آن سهیم هستند.

همچنین مفهوم سرمایه اجتماعی را در آرای افراد دیگری، مانند «کلاوس آفه»، «آلکسی دو توکویل»، «اینگلهارت»، «لوی»، «فوش»، «بیکر»، «شیف»، «برت» و ... می‌توان ملاحظه کرد.

در واقع می‌توان سرمایه اجتماعی را تلاشی دانست که جامعه‌شناسان برای به کارگیری یکی از مفاهیم کلیدی اقتصادی انجام داده‌اند و آن را برای ایجاد پلی بین رشته‌های علمی همسایه خود به کار گرفته‌اند. به عبارت دیگر با این که بحث سرمایه اجتماعی بیش‌تر در جامعه‌شناسی گسترش پیدا کرده است، اما این مفهوم به شکلی گسترده توسط اقتصاددانان و عالمان سیاسی مورد کاوش قرار گرفته است و توجه افرادی در رشته‌های تاریخ، آموزش و پرورش و فمینیسم و همچنین متخصصان سیاست اجتماعی و سیاست شهری را به خود جلب کرده است. (فیلد، 1386: 19-20)

در یک جمع‌بندی در مورد سرمایه اجتماعی می‌توان گفت که ادبیات تولید شده در زمینه سرمایه اجتماعی طی دو دهه اخیر تمامی مشخصات یک مفهوم، یا تئوری نوزاد را دارا می‌باشد. تعداد مطالعات منتشر شده در این حوزه به سرعت در حال رشد است؛ هنوز اجماع گسترده‌ای در میان محققان در مورد تعاریف کلیدی به دست نیامده است؛ مطالعات تجربی هنوز به شدت محدود به کشورهای اروپایی و بیش‌تر از آن امریکای شمالی‌اند؛ در زمینه شیوه‌های اندازه‌گیری، استاندارد واحدی به دست نیامده است؛ و سرانجام بسیاری از صاحب‌نظران در زمینه مفید بودن عملی این مفاهیم تردیدهایی دارند. همچنین بحث از سرمایه اجتماعی در ایران هنوز در مرحله جنینی است و آثار موجود به فارسی، محدود به معدودی مصاحبه، یا گفتار گونه و نیز چند اثر ترجمه شده است. (کاظمی‌پور، 1383: 6-34)

البته لازم به ذکر است سرمایه اجتماعی در آموزه‌های دین اسلام که در ابعاد اعتقادی، اخلاقی و احکامی مدنظر رساله حاضر می‌باشد، در منابع و کتب اعتقادی، اخلاقی و فقه اسلامی و شیعی به صورت گسترده و فراوان آمده است که نیاز به تأمل جداگانه دارد.

1-6. روش پژوهش

برای بررسی محتوای آشکار پیام‌های موجود در یک متن می‌توان از روش «تحلیل محتوا»²² استفاده کرد. تحلیل محتوا روشی مناسب برای پاسخ دادن به سؤال‌هایی درباره محتوای یک پیام است. (سرمد، بازرگان و حجازی، 1383: 132) تعاریف متعددی از تحلیل محتوا وجود دارد، منتهی تعریف «کرلینگر» (1386) بسیار متعارف است: «تحلیل محتوا روشی برای مطالعه و تحلیل ارتباطات به شیوه‌ای نظام‌مند، عینی، و کمی با هدف اندازه‌گیری متغیرها است.» (ویمر و دومینیک، 1384: 217) به طور معمول روش‌های متفاوت تحلیل محتوا در دو رده دسته‌بندی می‌شود: «روش‌های کمی و روش‌های کیفی». (کیوی و کامپنهود، 1379: 223) در تحقیق کیفی، محقق با استفاده از روش‌های نظام‌دار درباره کنش‌ها و واکنش‌ها اطلاعاتی را جمع‌آوری می‌کند، درباره معنا و مفهوم آن‌ها می‌اندیشید، به نتیجه‌گیری می‌رسد، آنان را ارزیابی می‌کند و سرانجام این نتیجه‌ها یا دستاوردها را آرایه

---

22. Content Analysis

می‌دهد. (پاشا شریفی و شریفی، 1386: 272) متن در تحقیق کیفی مبنای تفسیر و استنباط قرار می‌گیرد. کار با درک تفسیری متن شروع می‌شود. به طور کلی هدف، فهم و درک هر مورد است. (فلیک، 1387: 398)

نکته مهم در تحلیل محتوا آن است که انتخاب موضوع باید با انتخاب محتوای مورد تحلیل هماهنگ باشد. بهتر آن است که سؤال تحقیق را ابتدا مشخص کرده و مجموعه‌ای از اسناد، یا پیام‌ها را که می‌توان با کمک آن‌ها به این سؤال پاسخ داد، جمع‌آوری کرد. پس از گردآوری اسناد باید به بررسی آن‌ها پرداخت. واحد بررسی بخش خاصی از محتوا است که مورد تحلیل قرار می‌گیرد. واحد بررسی از تحلیلی به تحلیل دیگر متفاوت است. این واحد در برخی موارد شامل جملات، واژه‌ها و گاه موضوع می‌باشد. واژه کوچک‌ترین واحد تحلیل بوده و بسیار مورد استفاده قرار می‌گیرد. می‌توان تمام واژگان مورد استفاده در یک پیام را مورد نظر قرار داد، یا لغات کلیدی مرتبط با موضوع را انتخاب کرد و یا تحلیل را بر روی یک مقوله از کلمات انجام داد. در تحلیل موضوعی، محقق به دنبال یک معنای اصلی پیام است. از تحلیل واحد موضوع برای بررسی نگرش‌ها، ارزش‌ها، اعتقادات و گرایش‌ها استفاده می‌شود. (سرمد، بازرگان و حجازی، 1383: 4-133)

در مورد «فضای مفهوم»²³ متن باید به گونه‌ای کار را به پیش برد که طی آن معنا و فضای مفهوم یک واژه به وسیله صفاتی مشخص و بر مبنای قواعدی خاص معین گردد تا از هر گونه ابهام و سوء تفاهم جلوگیری شود. به عبارت دیگر در جریان تعریف²⁴، صفاتی جست و جو و برگزیده می‌شوند که به وسیله آن‌ها بتوان این فضای مفهوم را تعیین و مشخص کرد. بدین ترتیب این صفات در عمل نقش خطوط مرزی و محتوای فضای مفهوم را ایفا می‌کنند. (رفیع‌پور، 1380: 3-141)

در بیان تکنیک‌های تحلیل محتوا لازم است، فنونی را که در تحلیل محتوا به کار می‌روند، در نظر داشت:

1. روشن بودن هدف تحلیل؛ باید مشخص گردد هدف تحلیل به صورت توصیفی است یا تحلیلی و یا اکتشافی.

---

23. Semantischer Raum

24. Definition

2. ایجاد همخوانی انطباق بین چارچوب تحلیل تحلیلیگر محتوا با محتوای متن مورد مطالعه (ساده، 1375: 2-400)

با توجه به ویژگی‌های پژوهش حاضر که جنبه **اکتشافی** در مورد موضوع دارد، از **روش کیفی و تحلیل متن** استفاده خواهد شد. از جهت منبع گردآوری اطلاعات و داده‌ها نیز، روش آن «**اسنادی**» است. گفتنی است روش تحلیل متن، یا به تعبیر موریس دورژه، روشی کلاسیک از روش‌های کیفی و نوعی روش ژرفانگر است که در آن سؤالاتی به متن ارایه و پاسخ آن‌ها استخراج و در موارد غیر صریح، استنباط می‌گردند. این روش در واقع تحلیل درون متنی است که به روش عقلانی و استنباطی صورت می‌گیرد، یعنی با تفسیر و تعبیر متن همراه است و تحلیل گر تلاش می‌کند تا ارتباط مطالب را حول موضوع مورد بررسی در یابد. لذا باید تلاش شود تا نهایت بی‌طرفی و خودداری از تحریف متن صورت گیرد. (دورژه، 1362: 5-104)

در مورد موضوع رساله تلاش شده است تا با مراجعه به «متن قرآن کریم» و متن سخنان پیامبر اکرم 9 در «نهج‌الفصاحه» و متن سخنان حضرت علی 9 در «غررالحکم و دررالکلم» در جهت تأیید دستگاه مفهومی گام برداریم. واحد تحلیل در این پژوهش، مضمون می‌باشد که واحد دلالتی به شمار می‌آید و عبارت از مطلب واحدی است که درباره موضوعی گفته می‌شود. این مضمون ممکن است از کل یک آیه، یا روایت و یا بخشی از آن و یا حتی واژه‌ها و کلماتی از آن برداشت شود.

در تحلیل محتوای کیفی و تحلیل متن که مناسب‌ترین روش در این تحقیق می‌باشد به اقتضای مسأله مورد بررسی در این تحقیق، از آن جا که استفاده از واژگان صرف کلیت تحقیق را به صورت جامع و مانع پوشش نمی‌داد، با استفاده از فحوای آیات و روایات مرتبط با عناصر، مؤلفه‌ها و شاخص‌های مرتبط به ابعاد آموزه‌های دین اسلام در سه بخش اعتقادات، اخلاقیات و شرعیات (احکام و مناسک) را ملاک قرار داده و با لحاظ ابعاد عینی و ذهنی و سطوح خُرد و کلان سرمایه اجتماعی، ضمن بیان تعداد آیه و روایت مرتبط به هر مؤلفه و شاخص، آیه و حدیثی محوری مرتبط با آن مؤلفه و شاخص آورده شده است.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

لازم به ذکر است نمونه‌های انتخابی پژوهش به این جهت گزینش شده است که قرآن، بزرگ‌ترین معجزه پیامبر اسلام⁹ مصدر اصلی وحی و کتاب عملی و راهنمای زندگی مسلمانان و مؤمنان در تمامی ازمه و امکانه می‌باشد. همچنین نهج الفصاحه که حاوی سخنان و کلمات قصار پیامبر گرامی اسلام⁹ می‌باشد از آن جهت انتخاب شده است که وصل به وحی بوده است و مورد وفاق تمامی مسلمانان - اعم از شیعه و سنی و تمامی فرق اسلامی - می‌باشد. انتخاب سخنان و کلمات کوتاه حضرت علی^{علیه السلام} در غررالحکم و دررالکلم نیز به جهت یکنواختی متن و مورد وفاق بودن سخنان حضرت برای تمامی شیعیان - از هر فرقه و گروهی - است که حضرت را به عنوان جانشین پیامبر اسلام⁹ و امام اول قبول دارند. پیش فرض پژوهشگر در انتخاب متون فوق به لحاظ تقارن زمانی در عصر وحی بوده است که کلام وحی و سخنان پیامبر⁹ مورد اتفاق تمامی مسلمانان و سخنان حضرت علی^{علیه السلام} مورد اتفاق شیعیان می‌باشد.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد